

УДК 904.2(477.85)“652”

М. В. Ільків, Б. Т. Рідуш, С. А. Горбаненко

СКАРБ ЗНАРЯДЬ ДЛЯ ОБРОБІТКУ ҐРУНТУ З ЧОРНІВСЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО КОМПЛЕКСУ ¹

На території Чорнівського археологічного комплексу Буковинська експедиція ДП «НДЦ “ОАСУ”» Інституту археології НАН України здійснює моніторинг стану пам'яток. Завдяки цьому в 2022 р. поза межами відомих поселень виявлено депозит деталей на знаряддя для обробітку ґрунту. Публікацію присвячено введенню до наукового обігу цього скарбу. Матеріали репрезентують рівень розвитку землеробства у носіїв райковецької культури.

Ключові слова: ранні слов'яни, райковецька культура, депозит, знаряддя землеробства, наральник, чересло, мотичка.

Вступ. Чорнівський археологічний комплекс (с. Чорнівка, Новоселицький р-н Чернівецької обл.) був виявлений випадково під час земляних робіт 1978 р. на південній околиці с. Чорнівка. Того року для потреб жителів села викопували котлован під ставок, і в обриві котловану помітили напівземлянку та рухомий археологічний матеріал. Місце дослідила Слов'янська експедиція ІА АН СРСР під керівництвом І. П. Русанової та Б. О. Тимощука, виявивши три напівземлянки, «типові для празької культури». Поселення отримало назву Чорнівка I (Русанова, Тимощук 1979) ².

Загалом до Чорнівського археологічного комплексу належать дев'ять поселень і курганний могильник. Найближче до місця виявлення депозиту — поселення Чорнівка II, яке Б. О. Тимощук вважав ранньослов'янським общинним центром, знаходиться в уроч. Рули на обох берегах струмка. За зовнішніми ознаками станом на 1970—

1 Скарб — цінні речі; коштовності, приховані в землі (або іншим чином). Депозит — вклад, заклад; цінні речі, покладені на зберігання. У статті ми використовуємо обидва слова як частково синонімічні, але з різними відтінками: приховані цінні речі, і речі, що знаходяться (приховано) на тимчасовому зберіганні. У першому випадку наголошено на цінності речей, важливій, щоб їх приховати; у другому — на тому, що цей сховок тимчасовий і ці речі, вочевидь, планували надалі вилучити й використовувати за призначенням. Імовірно, варто було б запровадити термін «скарб-депозит», для поєднання обох значень. Також як синонім ми живимо й слово «заховання».

2 Це поселення у 1978–1979 рр. розкопувала Слов'янська експедиція ІА АН СРСР, а в 1983–1984 рр. — археологічна експедиція Чернівецького краєзнавчого музею під керівництвом В. М. Войнаровського; згодом учений здійснив монографічну комплексну публікацію з урахуванням попередніх і власних досліджень (Войнаровський 2007). На поселенні виявлено матеріали черняхівської, празької й раннього етапу райковецької культури.

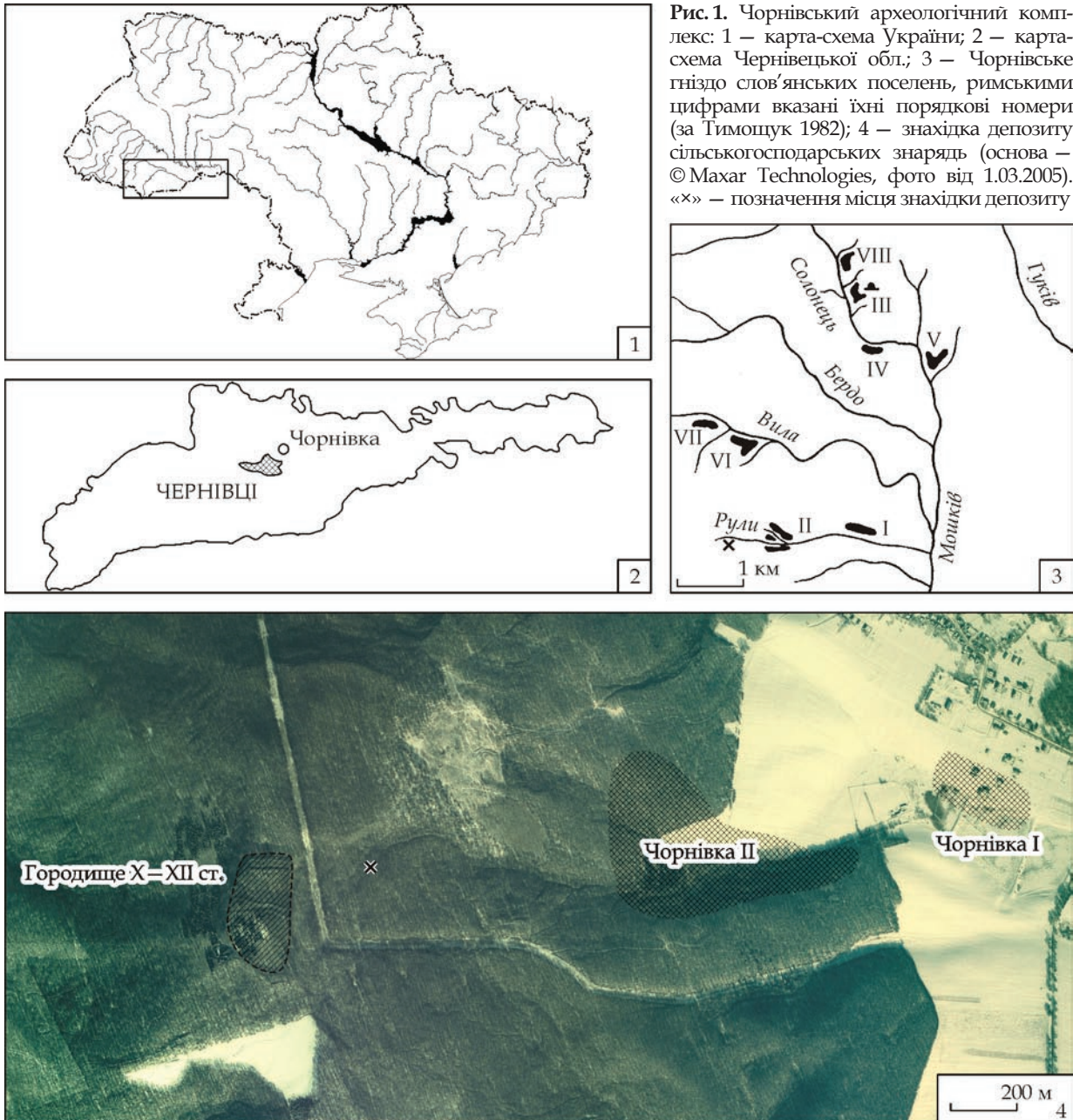

Рис. 1. Чорнівський археологічний комплекс: 1 – карта-схема України; 2 – карта-схема Чернівецької обл.; 3 – Чорнівське гніздо слов'янських поселень, римськими цифрами вказані їхні порядкові номери (за Тимошук 1982); 4 – знахідка депозиту сільськогосподарських знарядь (основа – © Махар Technologies, фото від 1.03.2005). «×» – позначення місця знахідки депозиту

1980-ті рр. на поверхні поселення налічували близько 160 жител і 17 агломераційних печей. Із них розкопано шість напівземлянок та одну піч³.

3 До комплексу входять пам'ятки з матеріалами черняхівської, празької й райковецької культур, а також давньоруське городище. Матеріали опубліковані частково, в коротких повідомленнях (див.: Русанова, Тимошук 1979; 1984; Русанова 1980) і в аналітичних узагальнюючих працях (див.: Тимошук 1982; 1990). Знаряддя землеробства в райковецьких матеріалах виявлені не були. Натомість, на давньоруському Чорнівському городищі знайдено п'ять наконечників на орні знаряддя, чотири чересла, окуття від лопат, сім цілих і фрагментованих серпів та принаймні чотири коси-горбуші (Возний 1998; Михайлина, Пашкевич, Пивоваров 2007). Наконечники представлені здебільшого лемешами; усі знаряддя масивніші за відомі нині райковецькі.

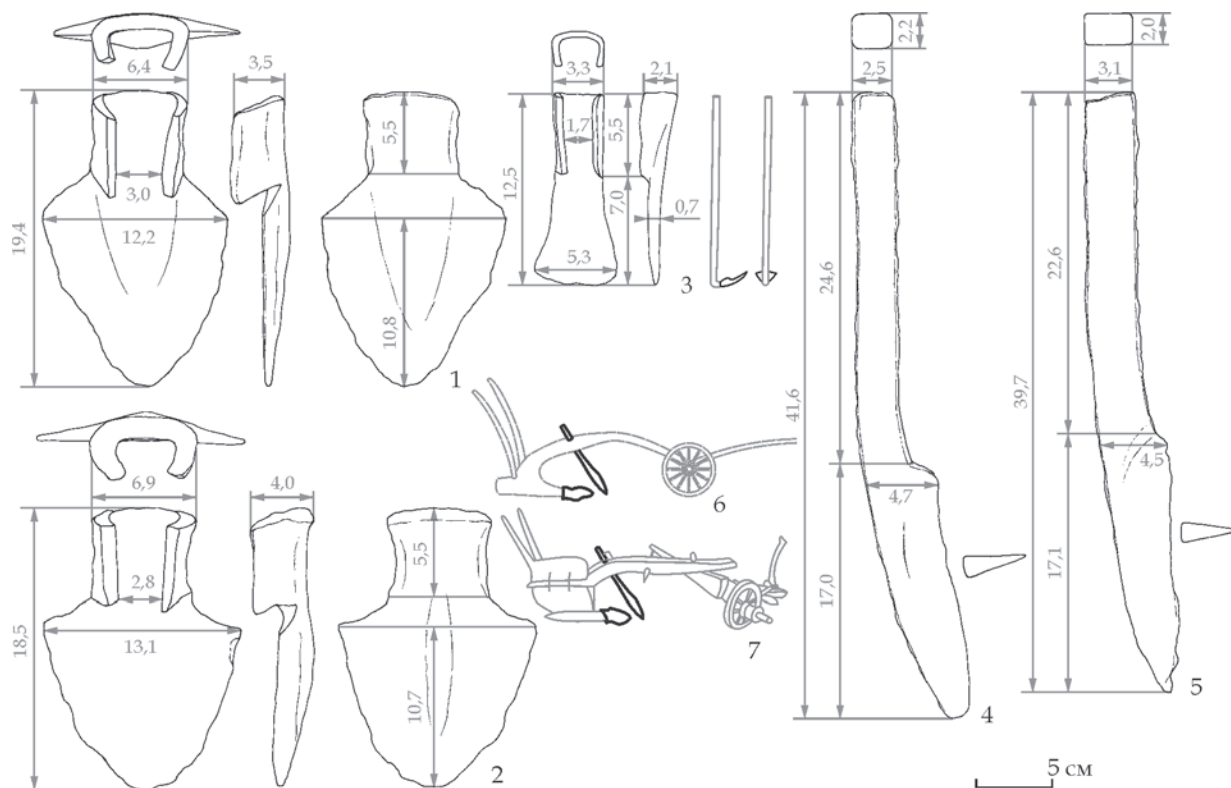

Рис. 2. Склад депозиту деталей знарядь для обробітку ґрунту з Чорнівського археологічного комплексу: 1, 2 — наральники; 3 — мотичка з вертикальною розімкненою втулкою (і схема розміщення подібного наконечника на землеробському знарядді); 4, 5 — черешкові чересла; 6 — спрощена графічна схема використання залізних деталей знарядь для первинного обробітку ґрунту; 7 — плуг із Полтавської губернії

Нині на території комплексу нерегулярні наглядові роботи проводить Буковинська експедиція ДП «НДЦ «ОАСУ»» Інституту археології НАН України під керівництвом М. В. Ільківа. Під час моніторингу археологічних пам'яток у мікрореєоні було виявлено депозит із двох наральників і мотички. Завдяки огляду місця знахідки там само вдалося виявити й два чересла, що входять до одного комплексу з наральниками й мотичкою. Скарб знаходився за 0,7 км на захід від поселення Чорнівка II райковецької культури, на пологому схилі правого берега глибокого яру, біля східного підніжжя гори Городище (рис. 1). Знаряддя, а також їхнє депонування, є предметом аналізу цієї публікації⁴.

Опис матеріалів. *Знаряддя первинного обробітку ґрунту* представлені найважливішими деталями орних знарядь — наральниками й череслами. За параметрами наральники подібні між собою, мають яскраво виражені плічка і, за класифікацією Ю. О. Краснова (Краснов 1987), належать до типу І В 2. Також чітко помітна асиметричність: ліве плече (в робочому стані) має більший кут із втулкою порівняно з правим (рис. 2: 1, 2).

В ареалі поширення райковецької культури відомо майже три десятки наральників, виявлених на 13 поселеннях. На окремих пам'ятках знаходили 1–2 наральника; із Ревнянської агломерації та Рідківців⁵ походить по п'ять цих предметів, а з частково синхронного Пастирського

4 Попередню публікацію див.: Горбаненко, Рідуш, Ільків 2022.

5 Із опублікованих; нещодавно виявлені знахідки потребують введення до наукового обігу; попереднє коротке повідомлення про 5 скарбів див.: Калініченко, Пивоваров, Горбаненко 2022.

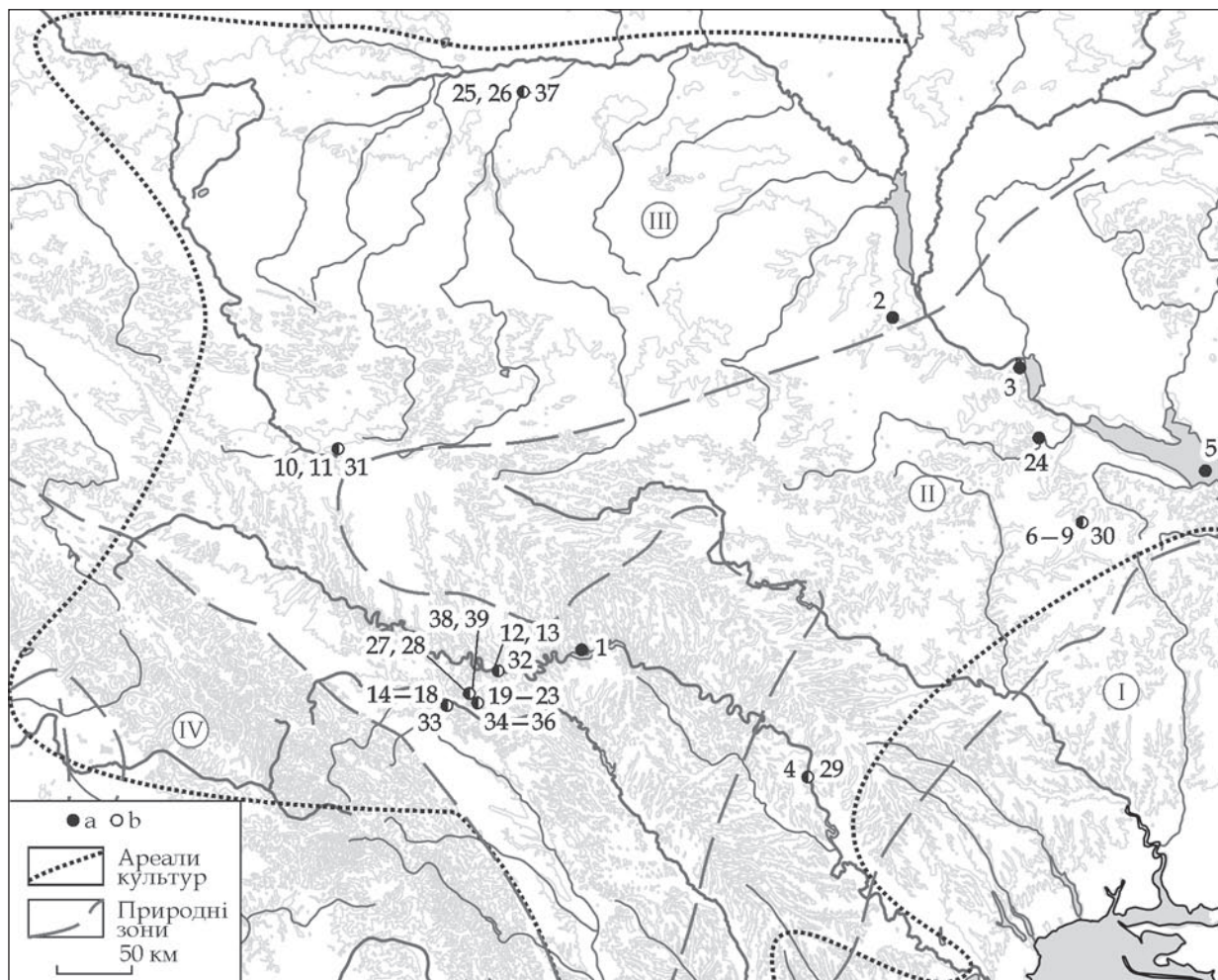

Рис. 3. Карта пам'яток райковецької культури зі знахідками деталей на знаряддя для первинного обробітку ґрунту. а – наральники; б – чересла: 1 – Бакота I; 2 – Боярка; 3 – Григорівка; 4, 29 – Єкімауци; 5 – Макарів Острів; 6–9, 30 – Пастирське; 10, 11, 31 – Пліснесько; 12, 13, 32 – Рашків I; 14–18, 33 – Ревнянська агломерація; 19–23, 34–36 – Рідківці; 24 – Сахнівка; 25, 26, 37 – Хотомель; 27, 28, 38, 39 – Чорнівка II (тут і на рис. 4: I – Степ; II – Лісостеп; III – ліс переважно широколистяний, а також мішаний; IV – гірські райони)

городища – чотири екземпляри ⁶ (рис. 3: а). Наральники, що характеризують рівень розвитку технічних можливостей оранки носіїв райковецької культури, суттєво відрізняються між собою. Навіть із однієї пам'ятки походять наконечники, що за розмірами й пропорціями належать до різних за конструктивними й технічними можливостями знарядь первинного обробітку ґрунту. При цьому переважна більшість наральників із пам'яток райковецької культури репрезентована асиметричними широколопатевиими знаряддями зі значними плічками (типи I B 1 і I B 2 за Ю. О. Красновим). Нині вони відомі з 11 поселень. Незважаючи на належність до подібних типів, їхні розміри й пропорції різняться. Втім, ці відмінності навряд чи суттєво позначались на принципі їхнього використання. Із депозиту поблизу Чорнівки II походять однотипні наральники, що може свідчити про їхню вдалу форму. Також це може означати сталий характер використання земельних угідь у потенційній ре-

⁶ Тут і далі: джерельну базу матеріалів з пам'яток райковецької культури див.: Горбаненко, Пашкевич 2010; Готун, Горбаненко 2016b; Горбаненко, Михайли-на 2021.

сурсній зоні: техніка землеробства (у значенні процесу, а також і власне знарядь) досягла тут певного рівня і стабілізувалась.

На матеріалах райковецьких пам'яток помітний поступовий перехід від найпростіших наральників для прямогрядильних рал до найскладніших — для плугів. Найбільшою кількістю представлені наральники, які вже можна було використовувати на знаряддях плужного типу, але вони ще не набули остаточного вигляду лемешів, за якого одне плече взагалі відсутнє; винятки становлять знахідки з Рашкова I і Хотомеля. Таким чином, за матеріалами райковецької культури загалом, маємо яскраву ілюстрацію перехідного періоду від освоєння знеліснених ділянок під поля до якісної глибокої оранки староорних угідь⁷: матеріали з Чорнівки II засвідчують останню фазу.

Наральники в тій чи іншій кількості відомі в усіх культурах останньої чверті I тис. н. е. на території півдня Східної Європи, однак їхня кількість різна. Серед матеріалів із пам'яток салтівської культури знахідки деталей знарядь для обробітку ґрунту відомі у величезній кількості⁸. З волинцевсько-роменських поселень нині походить біля 30 наральників із восьми пам'яток⁹. У боршевській культурі вони представлені досі єдиною знахідкою фрагмента робочої частини, імовірно, вузьколопатевого наконечника¹⁰. На захід, у південній і центральній частинах Європи подібні наральники також доволі поширені¹¹.

Надзвичайно важливою є знахідка *чересел* — плужних ножів, виявлених разом із наральниками. Це два в цілому подібних масивних знаряддя із черешковим типом кріплення (рис. 2: 4, 5). Чересла є найменш відомими з археологічних матеріалів зі знарядь землеробства та їхніх частин, але надзвичайно важливими для характеристики розвитку землеробства. На пам'ятках райковецької культури вони представлені значно меншою за наральники кількістю: знахідки чересел одиничні. Нині відомо лише 11 екземплярів, що походять із восьми пам'яток (рис. 3: b).

За винятком знаряддя з Пастирського, плужні ножі представлені масивними екземплярами. Здебільшого вони мають черешковий тип кріплення. Втулкові плужні ножі кінця I тис. н. е. на півдні Східної Європи представлені сімома екземплярами, три з яких походять зі слов'янських пам'яток правобережної частини сучасної України (Ходосівка — Козаків Яр, Рашків I і Рідківці)¹².

7 Обґрунтування на матеріалах слов'яно-руських пам'яток лівобережжя Дніпра див., напр., тут: Горбаненко 2006; 2011.

8 Тут і далі добірку з лісостепових пам'яток див., напр.: Колода, Горбаненко 2018; досі залишається неопублікованою значна кількість сільськогосподарських матеріалів з пам'яток, розташованих у Донецькій обл., Україна.

9 Джерельну базу див.: Горбаненко, Пашкевич 2010.

10 Публікацію див.: Москаленко 1965, рис. 12; обґрунтування приналежності до вузьколопатевого типу див.: Горбаненко 2014. Утім зауважимо, що притаманна виключно слов'янським матеріалам втульчата (за типом кріплення) форма чересел — очевидна ознака плуга — також відома з матеріалів донських слов'ян (Ковалевський, Горбаненко 2014).

11 Тут і далі порівняльний матеріал із зазначених частин Європи див.: Beranová 1980; Henning 1987; Teodor 1985; 1996; 1997; Beranová, Lutovský 2009; Borzová 2016; Dresler, Beran 2019.

12 Цікаво, що така форма відома винятково з матеріалів слов'янських культур останньої чверті I тис. Це знахідки з волинцевських городища Битиця I (Юренко, Приймак 1990) і поселення Ходосівка — Козаків Яр (Готун та ін. 2014, рис. 1: 5; Готун, Горбаненко 2016а, рис. 2), сіверянського городища Новотроїцьке (Ляпушкин 1958, с. 145), роменсько-давньоруського комплексу Глухів (Приймак 1990, с. 70, 71), селища райковецької культури Рашків I, а також з району городища боршевської культури Животинне (Ковалевський, Горбаненко 2014). У сусідів слов'ян, носіїв салтівської культури, жоден подібний виріб досі не зафіксований.

Для реконструкції орних знарядь важливими є археологічні знахідки. До таких належить три категорії: дерев'яні знаряддя, що збереглися у торф'яниках завдяки особливим властивостям ґрунту; зображення, що збереглися на виробках з глини; глиняна модель рала (добірку див.: Горбаненко 2007, рис. 14; Колода, Горбаненко 2018, рис. 2.2; Koloda, Gorbanenko 2020, fig. 2.2; посилання на джерела там само). Відомі й середньовічні літописні мініатюри й іконографічні зображення з церковних фресок (Полевой 1985, рис. 4; Краснов 1987, рис. 55, 56, 70, 75, 76; посилання на джерела там само). Ці знаряддя мають аналогії в етнографічних матеріалах (див.: Гюльденштедт 1804; Зеленин 1907; 1991; Мамонов 1952 та ін.). Опис робочих частин «етнографічних» рал XIX ст. збігається з описом «археологічних» рал, що дає достатні підстави для реконструкції загального вигляду орних знарядь, спираючись на виявлені залізні деталі. За матеріалами зі слов'янських пам'яток на території України відомо п'ять типів орних знарядь; наральники з депозиту могли бути застосовані на типові 5 – кривоградільне рало з ральником (із залізним широколопатовим наральником), поставленим горизонтально до землі, а також з череслом та відвальною дошкою (див. рис. 2: 6, 7; Горбаненко 2006). Цей тип за функціональними властивостями є знаряддям плужного типу – плуг, або максимально наближене до нього знаряддя.

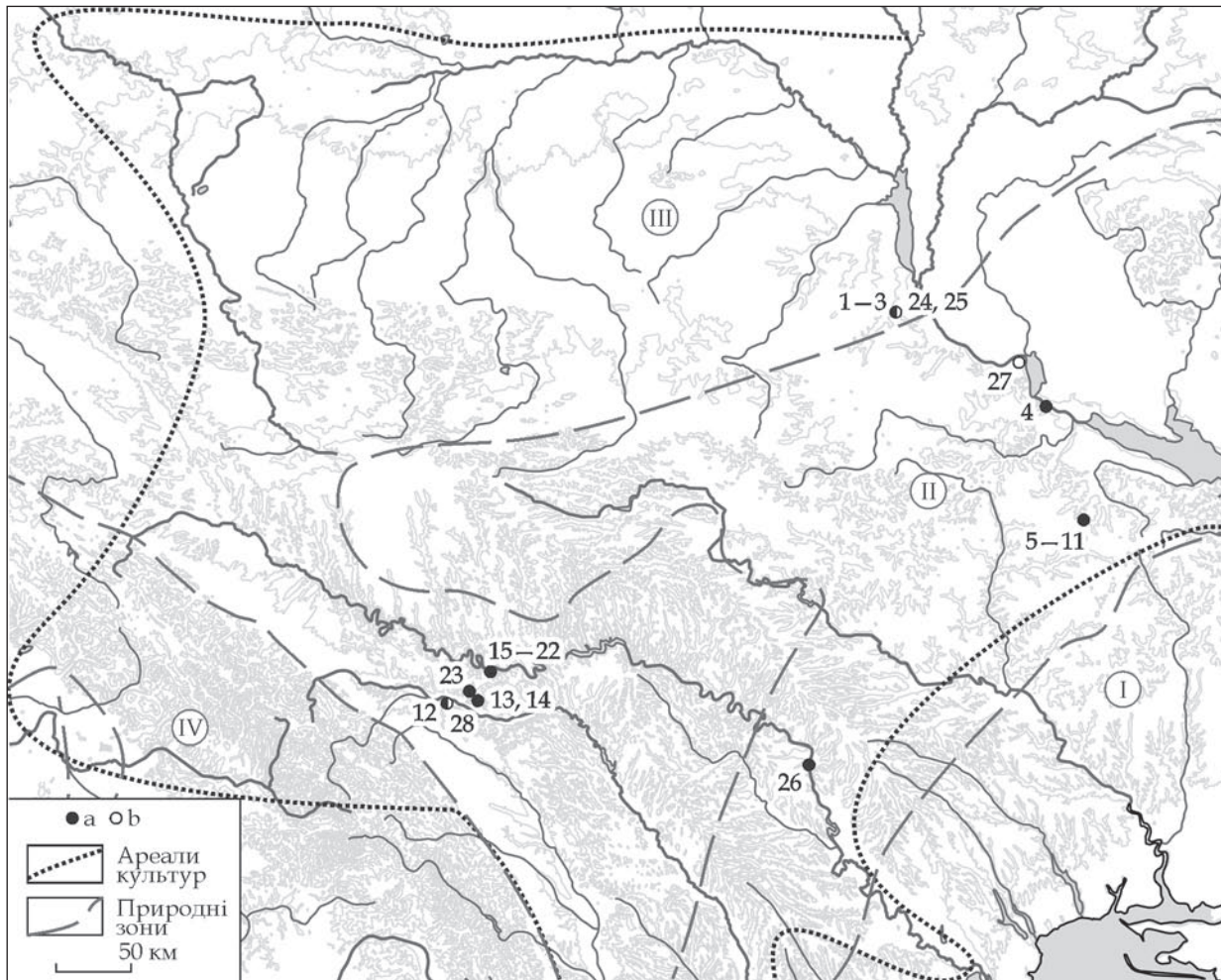
Знаряддя для вторинного обробітку ґрунту представлене мотичкою з вертикальною розімкненою втулкою¹³, «втульчастою». Такий наконечник був простим у виготовленні (набагато простішим у порівнянні з «сучаснішими» провушними). Мотичку зроблено з цілого прямокутного шматка заліза, вона має овальну в перетині втулку та підтрикутну форму леза; втулку утворено згинанням кінців усередину (див. рис. 2: 3).

Існує кілька варіантів застосування мотик для праці з землею: 1) видобування ям (Плетнева 1989, с. 91 – 93); 2) обробіток невеликих ділянок під город (Михеев 1985, с. 38; Магомедов 1987, с. 63); 3) очищення знарядь первинного обробітку ґрунту від налиплої землі (Михеев 1985, с. 38, 39). Поширеною є думка, що такі знаряддя із незначним розміром робочої частини леза використовували для обробки дерева (з останніх, напр.: Колода 2014b, с. 73, рис. 4: 12 та багато ін.). Утім, у науковій літературі досі не визначено, які мотички слід вважати землеробським реманентом, а які – знаряддями для обробки дерева. Традиційно вважають, що знаряддя з найбільшою шириною робочого леза від 10 см використовували для земляних робіт, а з меншою, до 5 см, – для обробки дерева. Цілком імовірно, що це знаряддя із в цілому невеликим лезом могло бути поліфункціональним.

Мотички загалом доволі поширені. В ареалі райковецької культури відомо три десятки цих знарядь із різним типом кріплення, що походять з дев'яти пам'яток. Переважну більшість із них становлять простіші у виготовленні втульчасті мотички (рис. 4). Однак, ці знахідки не дають достатньої інформації для оцінки їхньої ролі та масштабів використання у рільництві, а запровадження мотик з горизонтальною втулкою лише засвідчує доволі високий рівень залізообробного виробництва.

На території півдня Східної Європи подібні мотики з'явилися у незначній кількості за часів існування черняхівської культури. Так само не-

13 Термін, на наш погляд – вдалий, запропонував В. В. Колода (Горбаненко, Колода 2013, с. 37).

багато їх відомо з пам'яток пенківської культури; вони набули істотного поширення лише наприкінці I тис. н. е. У слов'ян на Дону, загалом «бідних» на землеробські знаряддя, досі подібних мотичок знайдено лише три (див.: Горбаненко 2014; посилання див. там само). Дещо більше їх відомо з волинцевсько-роменських і райковецьких пам'яток. Проте дійсно у великій кількості їх виявлено у матеріалах салтівської культури. Завдяки масовості знахідок С. О. Плетнева навіть розробила їхню класифікацію і виділила дев'ять типів (спираючись на матеріали з однієї пам'ятки), щоправда, зауваживши, що різниця між ними особливого значення не має (Плетнева 1989, с. 91–93).

Для використання втульчастих мотик їхню залізну частину достатньо було закріпити на держаку з відігнутих сучком (див. рис. 2: 3).

Інтерпретація. Останнім часом знахідки подібних депозитів, що складаються з сільськогосподарських знарядь, або таких, де їхня частка суттєва, все частіше привертають увагу дослідників. Станом на сьогодні лише для райковецької культури можемо згадати: скарб в житлі на поселенні Макарів Острів (Березовец 1959; 1963), низку депозитів у Рідківцях (Пивоваров 2010; 2011; Пивоваров, Ільків 2014; Калініченко, Пивоваров, Горбаненко 2022), схованку поблизу Боярки (Готун, Горбаненко 2016b), депозити залізних виробів з поселень Ревнянської агломерації

Рис. 4. Карта пам'яток райковецької культури зі знахідками деталей на знаряддя для вторинного обробітку ґрунту, мотички. I – втульчасті; II – провушні: 1–3, 24, 25 – Боярка; 4 – Канівське; 5–11 – Пастирське; 12, 28 – Ревне; 13, 14 – Рідківці; 15–22 – Рухотин; 23 – Чорнівка II; 26 – Єкімауці; 27 – Монастирок

(Горбаненко, Михайлина 2021) і власне матеріали з Чорнівки II. Для території на захід від ареалу поширення райковецької культури для синхронного та хронологічно близького зрізу археологічних пам'яток колекти провели роботу з «фіксації» й «каталогізації» подібних депозитів. Однією з перших добірок таких знахідок є стаття Г. Атанасова про сім депозитів X — початку XI ст. з Південної Добруджі (північний схід Болгарії; Атанасов 2000). Загалом, різноманітні за варіантами закладання і значення депозити на території західних слов'ян представлені набагато більшою кількістю, зібрані й упорядковані в праці (Poleski 2013, р. 89). J. Kováč у 2013 р. опублікував один із сільськогосподарських «скарбів» IX ст. із Братиславського замку (Словаччина), а також згадав сім подібних скарбів лише з території Словаччини (Kováč 2013), а вже у 2016 р. у каталозі Z. Borzová є дані майже про три десятки депозитів (Borzová 2016, s. 118–128). Спроба зібрати дані про депозити слов'яно-руського часу здійснена відносно нещодавно для території Лівобережжя Дніпра й налічує відомості про п'ять таких знахідок (див.: Горбаненко, Шерстюк, Сидоренко 2015). Подібні скарби салтівської культури (до яких, крім сільськогосподарських також входять ремісничі знаряддя, кінська зброя, посуд тощо) В. В. Колода характеризує як ями для зберігання найважливіших предметів для забезпечення життєдіяльності окремого господарства. Більшість подібних знахідок на салтівських пам'ятках пов'язана з межами поселень (Колода 2014а). Депозити салтівської культури поза межами пам'ятки яскраво проілюстровані матеріалами з Государева Яра (Давыденко, Гриб 2011; Колода 2013).

На базі аналізу цих знахідок можна виділити певні особливості, цінні для інтерпретацій. Крім визначення хронології, подібні депозити слід розглядати за кількома в цілому незалежними критеріями: *місце знахідки (пам'ятка, поза межами пам'ятки), призначення (землеробський, ремісничий, змішаний, інше), зміст (виробничий, сакральний, зберігання майна)* (Шербань, Пуголовок, Горбаненко 2015). За цими критеріями скарб слід оцінити таким чином: належить до депозитів, знайдених поза межами житлової пам'ятки¹⁴; за призначенням — землеробський; за змістом — зберігання майна. Можна припустити, що ці речі були залишені на тимчасове нетривале зберігання.

Донині виявлені депозити, основу яких становлять знаряддя сільського господарства, на наших територіях нечисленні. Тим не менше, вже можна говорити про існування двох різних варіантів депонування речей, за місцем: 1) на території пам'ятки¹⁵; 2) поза межами селища. Виявлення депозитів варіанту 2 мають абсолютно випадковий характер, оскільки археологічні дослідження зосереджуються на пам'ятках або перспективних місцях у межах поширення культурних решток.

Такі знахідки підкреслюють важливість знарядь, з яких склалися подібні скарби, і, відповідно — рільничої галузі. Адже люди намагалися приховати найцінніше, що мали.

Нині з п'яти місцезнаходжень таких заховань три виявлено на незначній частині ареалу райковецької культури в північній частині Бу-

14 Місцезнаходження депозиту локалізовано за межами відомих поселенських пам'яток, проте з огляду на поверхневий характер обстеження території однозначно відкидати можливість стаціонарного заселення цієї місцевості передчасно.

15 Підваріанти: 1.1) у спорудах житлового або господарського призначення; 1.2) поза межами споруд.

ковини. Чи ці знахідки засвідчують кращу вивченість райковецьких пам'яток у Чернівецькій обл. порівняно з іншими, чи є особливістю цього мікрорегіону розселення літописних слов'ян — покаже час.

Прикінцеві положення. Проаналізований комплекс засвідчує найвищий рівень розвитку сільського господарства у носіїв райковецької культури. Порівняльний аналіз із іншими культурними й етнічними групами кінця I тис. н. е. на території Центральної й Східної Європи засвідчує, що рівень землеробства близький до досягнень носіїв салтівської культури.

Висновки. Знахідка депозиту сільськогосподарських знарядь праці поза межами нині визначених археологічних пам'яток на території Чорнівецького археологічного комплексу підтверджує важливість постійного моніторингу і пам'яток, і площ навколо них. Такі дії приводять до своєчасного виявлення непересічних знахідок і належного введення їх до наукового обігу та запобігає фактичному знищенню даних (або ж втраті важливої контекстної інформації).

Порівняльний аналіз цих деталей із матеріалами з райковецьких пам'яток засвідчує й хронологію закладання скарбу — VIII—X ст. Опосередкованим підтвердженням цього датування «від протилежного» може бути порівняння з давньоруськими знаряддями землеробства з городища Чорнівка I, звідки походять масивніші деталі: лемеші й чересла більших розмірів.

Знахідка обох комплектів у парі (2 наральника і 2 чересла) засвідчує, що вони були призначені для використання на знаряддях плужного типу / плугах. Порівняльний аналіз на тлі аналогічних знахідок останньої чверті I тис. н. е. на території півдня Східної Європи в різних археологічних культурах засвідчує найвищий рівень розвитку цих знарядь для первинного обробітку ґрунту для свого часу.

Заховання матеріалу, імовірно, мало суто побутовий характер — не тривале зберігання майна; вміст депозиту підкреслює важливість хліборобства для давніх людей. Деталізація інтерпретації таких речових (некоштовних) депозитів потребує створення якомога повного каталогу для Східної Європи.

ЛІТЕРАТУРА

- Атанасов, Г. 2000. Клады земледельческих орудий из Южной Добруджи (X — начало XI вв.). *Stratum plus*, 5, с. 183-208.
- Березовец, Д. Т. 1959. Славянские поселения в устье Тясмина. *Краткие сообщения ИА АН УССР*, 8, с. 37-45.
- Березовец, Д. Т. 1963. Поселение улочей на р. Тясмин. *Материалы и исследования по археологии СССР*, 108, с. 146-208.
- Возний, І. П. 1998. *Чорнівецька феодальна укріплена садиба XII—XIII ст.* Чернівці: Рута.
- Войнаровський, В. М. 2007. *Чорнівка I. Поселення IV—IX ст. на Буковині.* Чернівці: Зелена Буковина.
- Горбаненко, С. А. 2006. Землеробство слов'ян останньої чверті I тис. н. е. *Археологія*, 3, с. 73-79.
- Горбаненко, С. А. 2007. *Землеробство і тваринництво слов'ян Лівобережжя Дніпра другої половини I тис. н. е.* Київ: Академперіодика.
- Горбаненко, С. А. 2011. Методи інтерпретації сільськогосподарських матеріалів. *Stratum plus*, 5, с. 299-314.
- Горбаненко, С. А. 2014. Рільництво у носіїв боршевської культури. *Археологія*, 2, с. 110-120.
- Горбаненко, С. А., Пашкевич, Г. О. 2010. *Землеробство давніх слов'ян (кінець I тис. до н. е. — I тис. н. е.).* Київ: Академперіодика.

- Горбаненко, С. А., Колода, В. В. 2013. *Сільське господарство на слов'яно-хазарському порубіжжі*. Київ: ІА НАН України.
- Горбаненко, С. А., Шерстюк, В. В., Сидоренко, О. В. 2015. Скарб господарських знарядь давньоруського часу з околиць с. Городище на Полтавщині. *Старожитності Лівобережного Подніпров'я* 2015, с. 77-96.
- Горбаненко, С. А., Михайлина, Л. П. 2021. Залізний реманент хліборобів із Ревного. *Археологія і давня історія України*, 1 (38), с. 16-32. <https://doi.org/10.37445/adiu.2021.01.02>
- Горбаненко, С. А., Рідуш, Б. Т., Ільків, М. В. 2022. Депозит деталей на знаряддя для обробітку ґрунту з Чорнівки П. В: *Археологія Буковини: здобутки та перспективи: Тези доповідей VI міжнародного наукового семінару (м. Чернівці, 16 грудня 2022 р.)*. Чернівці: Технодрук, с. 29-32.
- Готун, І. А., Синиця, Є. В., Казимір, О. М., Непомнящих, В. Ю., Колосов, Ю. Г., Шахрай, Д. О., Лозниця, Т. В., Квітницький, М. В. 2014. Дослідження поселення Козаків яр у Ходосівці. *Археологічні дослідження в Україні 2013 р.*, с. 146-147.
- Готун, І. А., Горбаненко, С. А. 2016а. Землеробство жителів слов'янського поселення в уроч. Козаків яр у Ходосівці. *In Slavonia terra*, 1, с. 153-171.
- Готун, І. А., Горбаненко, С. А. 2016б. Комплекс землеробських знарядь з околиць Боярки. *Археологія*, 1, с. 104-117.
- Гюльденштедт, А. 1804. Описание некоторых в малой России употребительных плугов. *Технологический журнал*, 1, 2, с. 3-31.
- Давыденко, В. В., Гриб, В. К. 2011. «Государев Яр» — новый памятник X—XI вв. в среднем течении Северского Донца (предварительная публикация). *Археологический альманах*, 25, с. 250-269.
- Зеленин, Д. К. 1907. *Русская соха, ее история и виды*. Вятка: Губернская типография.
- Зеленин, Д. К. 1991. *Восточнославянская этнография*. Москва: Наука.
- Калініченко, В. А., Пивоваров, С. В., Горбаненко, С. А. 2022. Тезаврації сільськогосподарських знарядь із Рідківецького археологічного комплексу VIII—X ст.: попереднє повідомлення. В: *Археологія Буковини: здобутки та перспективи: Тези доповідей VI міжнародного наукового семінару (м. Чернівці, 16 грудня 2022 р.)*. Чернівці: Технодрук, с. 50-53.
- Ковалевський, В. М., Горбаненко, С. А. 2014. Знахідка залізного рала в районі Животинного городища. *Археологія*, 3, с. 103-106.
- Колода, В. В. 2013. Два салтовских комплекса из Государева Яра. *Салтово-маяцька археологічна культура*, 3: Проблеми та дослідження, с. 73-81, 161-168.
- Колода, В. В. 2014а. О хозяйственных ямах со стандартизированными наборами предметов на салтовских поселениях. *Проблемы истории и археологии Украины. Материалы IX Международной научной конференции, Харьков, 30 – 31 октября 2014 г.* Харьков, с. 54-55.
- Колода, В. В. 2014б. Специализированные ремесленные инструменты салтовского периода на городище Мохнач. *Археологія і давня історія України*, 2 (13): Археологія: можливості реконструкцій, с. 68-74.
- Колода, В. В., Горбаненко, С. А. 2018. *Сільське господарство населення Хазарського каганату в лісостеповій зоні*. Київ: Академперіодика.
- Краснов, Ю. А. 1987. *Древние и средневековые пахотные орудия Восточной Европы*. Москва: Наука.
- Ляпушкин, И. И. 1958. *Городище Новотроицкое. О культуре восточных славян в период сложения Киевского государства*. Материалы и исследования по археологии СССР, 74. Москва; Ленинград: АН СССР.
- Магомедов, Б. В. 1987. *Черняховская культура Северо-Западного Причерноморья*. Киев: Наукова думка.
- Мамонов, В. С. 1952. Старинные орудия для обработки почвы из с. Староселье на Днепре. *Советская этнография*, 4, с. 67-90.
- Михайлина, Л. П., Пашкевич, Г. О., Пивоваров, С. В. 2007. Рільництво слов'яно-руського населення межиріччя верхнього Пруту та середнього Дністра. *Археологія*, 2, с. 57-66.
- Михеев, В. К. 1985. *Подонье в составе хазарского каганата*. Харьков: Вища школа.
- Москаленко, А. Н. 1965. *Городище Титчиха. Из истории древнерусского поселения на Дону*. Воронеж: ВГУ.
- Пивоваров, С. В. 2010. Охоронні археологічні дослідження слов'янських пам'яток на Буковині у 2009 р. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*, 1 (29), с. 41-54.

- Пивоваров, С. В. 2011. Дослідження слов'янського поселення VI–IX ст. поблизу с. Рідківці 2010 р. *Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнології*, 2 (32), с. 22-37.
- Пивоваров, С. В., Льків, М. В. 2014. Рідківське поселення райковецької культури у Верхньому Попрутті. В: Івакін, Г. Ю. (ред.). *Від венеців до Русі: збірник наукових праць на пошану докт. іст. наук, проф. Д. Н. Козака з нагоди його 70-ліття*. Київ: ІА НАН України; Харків: Майдан, с. 345-356.
- Плетнева, С. А. 1989. *На славяно-хазарском пограничье. Дмитриевский археологический комплекс*. Москва: Наука.
- Полевой, Л. П. 1985. Типология земледельческих орудий и появление плуга на территории феодальной Молдовы. В: Бырня, П. П. (ред.). *Археологические исследования средневековых памятников в Днестро-Прутском междуречье*. Кишинев: Штиинца, с. 66-90.
- Приймак, В. В. 1990. Орудия обработки почвы населения Днепровского Левобережья VIII–X вв. В: Толочко, П. П. (ред.). *Проблемы археологии Южной Руси*. Киев: Наукова думка, с. 69-72.
- Русанова, И. П. 1980. Изучение славянских поселений у с. Черновка. *Археологические открытия 1979 г.*, с. 331.
- Русанова, И. П., Тимошук, Б. А. 1979. Раскопки и разведки Славянской экспедиции. *Археологические открытия 1978 г.*, с. 397.
- Русанова, И. П., Тимошук, Б. А. 1984. Гнездо славянских поселений у с. Черновка Черновицкой обл. *Краткие сообщения Института археологии*, 179, с. 19-25.
- Тимошук, Б. О. 1982. *Давньоруська Буковина (X – перша половина XIV ст.)*. Київ: Наукова думка.
- Тимошук, Б. А. 1990. *Восточнославянская община VI – X вв. н. э.* Москва: Наука.
- Щербань, А. Л., Пуголовок, Ю. О., Горбаненко, С. А. 2015. Скарб виробів для збирання врожаю з Полтавщини. *Археологічні дослідження Більського городища 2014*, с. 138-148.
- Юренок, С. П., Приймак, В. В. 1990. Землеробські знаряддя Битицького городища. В: *Вивчення історичної та культурної спадщини Роменищини: проблеми і перспективи: тези доповідей та повідомлень до науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю Роменського краєзнавчого музею (листопад, 1990 р.)*. Суми; Ромни, с. 71-74.
- Beranová, M. 1980. *Zemědělství starých Slovanů*. Praha: Academia.
- Beranová, M., Lutovský, M. 2009. *Slované v Čechách. Archeologie 6. – 12. století*. Praha: Nakladatelství Libri.
- Borzová, Z. 2016. *Poľnohospodárske náradie včasného stredoveku na Slovensku*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Dresler, P., Beran, V. 2019. Zemědělské nástroje raně středověkého obyvatelstva Pohanska u Břeclavi. *Památky archeologické*, 110, s. 237-306.
- Henning, J. 1987. *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter*. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1. Jahrtausends u. Z., Schriften zur Ur- und Frühgeschichte, 42. Berlin: Akademie.
- Koloda, V., Gorbanenko, S. 2020. *Agriculture in the Forest-Steppe Region of Khazaria. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450 – 1450*, 66. Leiden; Boston: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004429574>
- Kováč, J. 2013. Hromadný nález železných predmetov z Bratislavského hradného vrchu. *Zborník Slovenského národného múzea*, CVII: Archeológia, 23, s. 97-104.
- Poleski, J. 2013. *Małopolska w VI – X wieku: studium archeologiczne*. Opera Archeologiae Iagellonicae, 3. Kraków: Historia Iagellonica.
- Teodor, D. Gh. 1985. Autohtoni și migratori la est de Carpați în secolele VI–X. *Arheologia Moldovei*, X, p. 50-73.
- Teodor, D. Gh. 1996. *Mestesugurile la nordul Dunării de Jos în secolele IV – XI d. Hr.* Iași: Helios.
- Teodor, D. Gh. 1997. Reguinile Carpato-Nistriene în secolele V–X d. Hr. *Arheologia Moldovei*, XX: Spațiul nord-est carpatic în mileniul întunecat, p. 79-116.

REFERENCES

- Atanasov, G. 2000. Klady zemledelcheskikh orudii iz Iuzhnoi Dobrudzhi (X – nachalo XI vv.). *Stratum plus*, 5, s. 183-208.
- Berezovets, D. T. 1959. Slavianskie poseleniia v uste Tiasmyna. *Kratkie soobshcheniia IA AN USSR*, 8, s. 37-45.

- Berezovets, D. T. 1963. Poselenie ulichei na r. Tiasmin. *Materialy i issledovaniia po arkhologii SSSR*, 108, s. 146-208.
- Voznyi, I. P. 1998. *Chornivska feodalna ukriplena sadyba XII – XIII st.* Chernivtsi: Ruta.
- Voinarovskiy, V. M. 2007. *Chornivka I. Poselennia IV – IX st. na Bukovyni.* Chernivtsi: Zelena Bukovyna.
- Horbanenko, S. A. 2006. Zemlerobstvo slov'ian ostannoii chverti I tys. n. e. *Arkheolohiia*, 3, s. 73-79.
- Horbanenko, S. A. 2007. *Zemlerobstvo i tvarynystvo slov'ian Livoberezhzhia Dnipro druhoi polovyny I tys. n. e.* Kyiv: Akadempriodyka.
- Gorbanenko, S. A. 2011. Metody interpretatsii selskokhoziaistvennykh materialov. *Stratum plus*, 5, s. 299-314.
- Horbanenko, S. A. 2014. Rilnytstvo u nosiiv borshevskoi kultury. *Arkheolohiia*, 2, s. 110-120.
- Horbanenko, S. A., Pashkevych, H. O. 2010. *Zemlerobstvo davnikh slov'ian (kinets I tys. do n. e. – I tys. n. e.)*. Kyiv: Akadempriodyka.
- Horbanenko, S. A., Koloda, V. V. 2013. *Sil'ske hospodarstvo na slov'iano-khozarskomu porubizhzi*. Kyiv: IA NAN Ukrainy.
- Horbanenko, S. A., Sherstiuk, V. V., Sydorenko, O. V. 2015. Skarb hospodarskykh znariad davnoruskoho chasu z okolyts s. Horodyshe na Poltavshchyni. *Starozhytnosti Livoberezhnogo Podniprovia 2015*, s. 77-96.
- Horbanenko, S. A., Mykhailyna, L. P. 2021. Zaliznyi remanent khliborobiv iz Revnoho. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 1 (38), s. 16-32. <https://doi.org/10.37445/adiu.2021.01.02>
- Horbanenko, S. A., Ridush, B. T., Ilkiv, M. V. 2022. Depozyt detalei na znariaddia dlia obrobittu gruntu z Chornivky II. In: *Arkheolohiia Bukovyny: zdobutky ta perspektyvy: Tezy dopovidei VI mizhnarodnoho naukovooho seminaru (m. Chernivtsi, 16 hrudnia 2022 r.)*. Chernivtsi: Tekhnodruk, s. 29-32.
- Hotun, I. A., Synytsia, Ye. V., Kazymir, O. M., Nepomniashchyykh, V. Yu., Kolosov, Yu. H., Shakhrai, D. O., Loznytsia, T. V., Kvitnytskyi, M. V. 2014. Doslidzhennia poselennia Kozakiv yar u Khodosivtsi. *Arkheolohichni doslidzhennia v Ukraini 2013 r.*, s. 146-147.
- Hotun, I. A., Horbanenko, S. A. 2016a. Zemlerobstvo zhyteliv slov'ianskoho poselennia v uroch. Kozakiv yar u Khodosivtsi. In *Slavonia terra*, 1, s. 153-171.
- Hotun, I. A., Horbanenko, S. A. 2016b. Kompleks zemlerobskykh znariad z okolyts Boiarky. *Arkheolohiia*, 1, s. 104-117.
- Giuldenstedt, A. 1804. Opisanie nekotorykh v maloi Rossii upotre-bitelnykh plugov. *Tekhnologicheskii zhurnal*, 1, 2, s. 3-31.
- Davydenko, V. V., Grib, V. K. 2011. «Gosudarev Iar» – novyi pamiatnik X–XI vv. v srednem techenii Severskogo Donsa (predvaritelnaia publikatsiia). *Arkheologicheskii almanakh*, 25, s. 250-269.
- Zelenin, D. K. 1907. *Russkaia sokha, ee istoriia i vidy*. Viatka: Gubernskaia tipografiia.
- Zelenin, D. K. 1991. *Vostochnoslavianskaia etnografiia*. Moskva: Nauka.
- Kalinichenko, V. A., Pyvovarov, S. V., Horbanenko, S. A. 2022. Tezavratsii silskohospodarskykh znariad iz Ridkivetskoho arkheolohichnoho kompleksu VIII–X st.: poperednie povidomlennia. In: *Arkheolohiia Bukovyny: zdobutky ta perspektyvy: Tezy dopovidei VI mizhnarodnoho naukovooho seminaru (m. Chernivtsi, 16 hrudnia 2022 r.)*. Chernivtsi: Tekhnodruk, s. 50-53.
- Kovalevskiy, V. M., Horbanenko, S. A. 2014. Znakhidka zaliznoho rala v raioni Zhyvotynnoho horodyscha. *Arkheolohiia*, 3, s. 103-106.
- Koloda, V. V. 2013. Dva saltovskikh kompleksa iz Gosudareva Iara. *Saltovo-maiatska arkheologichna kultura*, 3: Problemy ta doslidzhennia, s. 73-81, 161-168.
- Koloda, V. V. 2014a. O khoziaistvennykh i amakh so standartizirovannymi naborami predmetov na saltovskikh poseleniakh. Problemy istorii i arkhologii Ukrainy. *Materialy IX Mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsii, Kharkov, 30 – 31 oktiabria 2014 g.* Kharkov, s. 54-55.
- Koloda, V. V. 2014b. Spetsializirovannye remeslennye instrumenty saltovskogo perioda na gorodishche Mokhnach. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy*, 2 (13): Arkheolohiia: mozhyvosti rekonstruktsii, s. 68-74.
- Koloda, V. V., Horbanenko, S. A. 2018. *Sil'ske hospodarstvo naseleunia Khozarskoho kahanatu v lisostepovii zoni*. Kyiv: Akadempriodyka.
- Krasnov, Iu. A. 1987. *Drevnie i srednevekoveye pakhotnye orudiia Vostochnoi Evropy*. Moskva: Nauka.
- Liapushkin, I. I. 1958. *Gorodishche Novotroitskoe. O kulture vostochnykh slavian v period slozheniia Kievskogo gosudarstva*. Materialy i issledovaniia po arkhologii SSSR, 74. Moskva; Leningrad: AN SSSR.
- Magomedov, B. V. 1987. *Cherniakhovskaia kultura Severo-Zapadnogo Prichernomia*. Kiev: Naukova dumka.
- Mamonov, V. S. 1952. Starinnye orudiia dlia obrabotki pochvy iz s. Starosele na Dnepre. *Sovetskaia etnografiia*, 4, s. 67-90.
- Mykhailyna, L. P., Pashkevych, H. O., Pyvovarov, S. V. 2007. Rilnytstvo slov'iano-ruskoho naseleunia mezhyrichchia verkhnoho Prutu ta serednoho Dnistra. *Arkheolohiia*, 2, s. 57-66.
- Mikheev, V. K. 1985. *Podone v sostave khazarskogo kaganata*. Kharkov: Vishcha shkola.

- Moskalenko, A. N. 1965. *Gorodishche Titchikha. Iz istorii dreverusskogo poseleniia na Donu*. Voronezh: VGU.
- Pyvovarov, S. V. 2010. Okhoronni arkheolohichni doslidzhennia slov'ianskykh pam'iatok na Bukovyni u 2009 r. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkheolohii y etnolohii*, 1 (29), s. 41-54.
- Pyvovarov, S. V. 2011. Doslidzhennia slov'ianskoho poseleniia VI–IX st. poblyzu s. Ridkivtsi 2010 r. *Pytannia starodavnoi ta serednovichnoi istorii, arkheolohii y etnolohii*, 2 (32), s. 22-37.
- Pyvovarov, S. V., Ilkiv, M. V. 2014. Ridkivske poseleniia raikovetskoi kultury u Verkhnomu Poprutti. In: Ivakin, H. Yu. (ed.). *Vid venediv do Rusi: zbirnyk naukovykh prats na poshanu dokt. ist. nauk, prof. D. N. Kozaka z nahody yoho 70-littia*. Kyiv: IA NAN Ukrainy; Kharkiv: Maidan, s. 345-356.
- Pletneva, S. A. 1989. *Na slaviano-khazarском pograniचे. Dmitrievskii arkheologicheskii kompleks*. Moskva: Nauka.
- Polevoi, L. P. 1985. Tipologiiia zemlepushennykh orudii i poiavlenie pluga na territorii feodalnoi Moldovy. In: Byrnia, P. P. (ed.). *Arkheologicheskie issledovaniia srednevekovykh pamiatnikov v Dnestro-Prutskom mezhdureche*. Kishinev: Shtiintsa, s. 66-90.
- Priimak, V. V. 1990. Orudiiia obrabotki pochvy naseleniia Dneprovskogo Levoberezhia VIII–X vv. In: Tolochko, P. P. (ed.). *Problemy arkheologii Iuzhnoi Rusi*. Kiev: Naukova dumka, s. 69-72.
- Rusanova, I. P. 1980. Izuchenie slavianskikh poselenii u s. Chernovka. *Arkheologicheskie otkrytiia 1979 g.*, s. 331.
- Rusanova, I. P., Timoshchuk, B. A. 1979. Raskopki i razvedki Slavianskoi ekspeditsii. *Arkheologicheskie otkrytiia 1978 g.*, s. 397.
- Rusanova, I. P., Timoshchuk, B. A. 1984. Gnezdo slavianskikh poselenii u s. Chernovka Chernovitskoi obl. *Kratkie soobshcheniia Instituta arkheologii*, 179, s. 19-25.
- Timoshchuk, B. O. 1982. *Davnoruska Bukovyna (X – persha polovyna XIV st.)*. Kyiv: Naukova dumka.
- Timoshchuk, B. A. 1990. *Vostochnoslavianskaia obshchina VI – X vv. n. e.* Moskva: Nauka.
- Shcherban, A. L., Puholovok, Yu. O., Horbanenko, S. A. 2015. Skarb vyrobiv dlia zbyrannia vrozhaiu z Poltavshchyny. *Arkheolohichni doslidzhennia Bilsskoho horodyshcha 2014*, s. 138-148.
- Yurenko, S. P., Pryimak, V. V. 1990. Zemlerobski znariaddia Bytytskoho horodyshcha. In: *Vyuchennia istorichnoi ta kulturnoi spadshchyny Romenshchyny: problemy i perspektivy: Tezy dopovidei ta povidomlen do naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoii 70-richchuu Romenskoho kraieznavchoho muzeiu (lystopad, 1990 r.)*. Sumy; Romny, s. 71-74.
- Beranová, M. 1980. *Zemědělstvè starich Slovanů*. Praha: Academia.
- Beranová, M., Lutovský, M. 2009. *Slované v Čechách. Archeologie 6. – 12. století*. Praha: Nakladatelství Libri.
- Borzová, Z. 2016. *Polnohospodárske náradie včasného stredoveku na Slovensku*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Dresler, P., Beran, V. 2019. Zemědělské nástroje rané středověkého obyvatelstva Pohanska u Břeclavi. *Památky archeologické*, 110, s. 237-306.
- Henning, J. 1987. *Südosteuropa zwischen Antike und Mittelalter*. Archäologische Beiträge zur Landwirtschaft des 1. Jahrtausends u. Z., Schriften zur Ur- und Frühgeschichte, 42. Berlin: Akademie.
- Koloda, V., Gorbanenko, S. 2020. *Agriculture in the Forest-Steppe Region of Khazaria*. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, 66. Leiden; Boston: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004429574>
- Kováč, J. 2013. Hromadný nález železných predmetov z Bratislavského hradného vrchu. *Zborník Slovenského národného múzea, CVII: Archeológia*, 23, s. 97-104.
- Poleski, J. 2013. *Małopolska w VI–X wieku: studium archeologiczne*. Opera Archeologiae Iagellonicae, 3. Kraków: Historia Iagellonica.
- Teodor, D. Gh. 1985. Autohtoni și migratori la est de Carpați în secolele VI–X. *Arheologia Moldovei*, X, p. 50-73.
- Teodor, D. Gh. 1996. *Mestesugurile la nordul Dunarii de Jos în secolele IV – XI d. Hr. Iași: Helios*.
- Teodor, D. Gh. 1997. Reguinile Carpato-Nistriene în secolele V–X d. Hr. *Arheologia Moldovei*, XX: Spațiul nord-est carpatic în mileniul întunecat, p. 79-116.

М. В. Ілків, Б. Т. Рідущ, С. А. Горбаненко

HOARD OF THE INSTRUMENTS FOR SOIL CULTIVATION FROM THE CHORNIVKA ARCHAEOLOGICAL COMPLEX

On the territory of the Chornivka archaeological complex the Bukovynian expedition of the State Enterprise «Science Research Centre “Protective Archaeology Service of Ukraine”» of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine monitors the condition of the monument sites. Thanks to this, in 2022, a deposit of parts for the instru-

ments for soil cultivation was discovered outside the boundaries of known settlements. Two gouters, two tusks and a bushing hoe were found. The publication is dedicated to introducing this hoard into scientific circulation. The find of a deposit of agricultural tools outside the archaeological sites confirms the importance of constant monitoring of both the sites and the areas around them. A comparative analysis of these details with materials of the Raykovetska monuments also confirms the chronology of the hoard's laying – VIII – X centuries.

The find of both sets in pairs (2 gouters and 2 tusks) proves that they were intended for use on ploughable tools / ploughs. The comparative analysis against the background of similar findings of the last quarter of the 1st millennium AD on the territory of the south of Eastern Europe in various archaeological cultures proves the highest level of development of these tools for primary soil tillage for its time.

Today, out of five locations of such foundations, three were discovered in a small part of the area of the Raykovetska culture in the northern part of Bukovyna. Do these finds testify to the better study of the Raykovetska sites in the Chernivtsi region compared to others or are a feature of this micro-region of settlement of the chronicled Slavs – time will tell.

The deposition of the material was probably of a purely domestic nature – short-term storage of property; the contents of the deposit emphasize the importance of agriculture for ancient people. Detailing the interpretation of such material (not precious) deposits requires the creation of a catalog for Eastern Europe as complete as possible.

Keywords: Early Slavs, Raykovetska culture, deposit, agricultural tools, gouter, tusk, hoe.

Одержано 1.12.2022

ГОРБАНЕНКО Сергій Анатолійович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут археології НАН України.

GORBANENKO Sergii, PhD, Senior Researcher, the Institute of Archaeology, the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-4786-0369, e-mail: gorbanenko@gmail.com.

ІЛЬКІВ Микола Володимирович, кандидат історичних наук, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, ДП «НДЦ “ОАСУ”» Інституту археології НАН України.

ILKIV Mykola, PhD, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi; State Enterprise «Science Research Centre “Protective Archaeology Service of Ukraine”» of the Institute of Archaeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-1501-876X, e-mail: m.ilkiv@chnu.edu.ua.

РІДУШ Богдан Тарасович, доктор географічних наук, кандидат історичних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича.

RIDUSH Bogdan, Dr., Prof., Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-5896-6073, e-mail: b.ridush@chnu.edu.ua.